

خلاصه بحث

مشهور قائل هستند که انتهای وقت نماز عشاء، نیمه شب است، ولی برخی قائلند که ثلث لیل انتهای وقت نماز عشاء است.

به نظر ما حق با مشهور است. و نصوصی که برای قول به ثلث استدلال شده است حمل بر وقت فضیلت می شوند.

انتهای وقت نماز عشاء

مشهور فقهای شیعه انتهای وقت نماز عشاء را نیمه شب می دانند، ولی برخی از علماء قائل به ثلث لیل هستند.

نصوص را بیان کردیم و گفتیم که نصوص متظافر دلالت بر قول مشهور دارند.

کسانی که قائل به ثلث هستند، به نصوصی استدلال کرده اند که وقت نماز عشاء را ثلث لیل می داند.

منطوق این نصوص این است که وقت نماز عشاء، ثلث لیل است، و مفهوم آن نیز نفی نصف لیل است، یعنی اگر بنا باشد که نماز عشاء تا ثلث خوانده شود، بنابراین پس از ثلث، و تا نیمه شب، خواندن نماز عشاء صحیح نیست.

مقتضای جمع بین نصوص این است که طایفه اول که صریح در این بودند که وقت نماز عشاء تا نیمه شب است را بگیریم، و این طایفه را کنار بگذاریم.

این طایفه از نصوص، یک منطوق و یک مفهوم دارند.

ظهور منطوقشان در این است که وقت نماز عشاء، ثلث لیل است، و ظهور مفهومشان که از منطوق هم ضعیف تر است این است که نیمه شب را نفی می کنند. ولی نصوص طایفه اول صریح در این هستند که وقت نماز عشاء تا نیمه شب است.

بنابراین جمع بین نصوص این است که نصوص طایفه اول را بر این نصوص مقدم کنیم.

البته به نظر ما اصلاً نوبت به چنین حرفی نمی رسد و در خود این نصوص قرینه داخلیه داریم که مراد از اینکه وقت نماز عشاء را ثلث لیل بیان کرده اند، این است که وقت فضیلت آن تا این زمان است.

درس خارج فقه آیت الله سیفی مازندرانی، تاریخ: ۱۴۰۳/۹/۲۴

بنابراین جمع بین روایات این می شود که فضیلت به این است که نماز عشاء تا ثلث لیل خوانده شود، ولی اگر خوانده نشد، تا نیمه شب نیز وقت آن ادامه دارد.

نصوص قائلین به ثلث

صحیحہ ذریح

وَعَنْهُ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَبَلَةَ عَنْ ذَرِيحٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «... وَ صَلَّى الْمَغْرِبَ قَبْلَ سُقُوطِ الشَّفَقِ وَ صَلَّى الْعَتَمَةَ حِينَ ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ ثُمَّ قَالَ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقَّتَيْنِ وَقْتُ الْحَدِيثِ»^۱

مراد از «قبل سقوط الشفق» این است که حضرت، نمازشان را لحظاتی قبل از سقوط شفق اقامه فرمودند.

و مراد از «حین ذهب ثلث الليل» نیز این است که نماز را مقداری قبل از ثلث لیل خواندند.

و سپس حضرت فرمودند که بین این دو وقت، یعنی سقوط شفق و ذهاب ثلث، وقت نماز عشاء حساب می شود.

مستدل به این روایت تمسک کرده و می گوید که حضرت در مقام بیان وقت مشروعیت نماز عشاء است، بنابراین نماز عشاء پس از ثلث لیل قضاء می شود.

به نظر ما این حرف درست نیست، چون آنچه که در این روایت در مورد نماز مغرب بیان شده است، بیان وقت فضیلت است، و همین قرینه می شود که در مورد نماز عشاء نیز وقت فضیلت آن بیان شده است.

قبلا روایات مستفیضه ای ذکر شد که وقت نماز مغرب تا چهار رکعت باقی مانده به نیمه شب است، ولی فضیلت به این است که نماز مغرب تا قبل از سقوط شفق خوانده شود، بنابراین آنچه در مورد نماز مغرب در این روایت ذکر شده است، بیان وقت فضیلت آن است.

همان روایات مستفیضه ای که وقت نماز مغرب را تا چهار رکعت مانده به نیمه شب می دانستند، وقت نماز عشاء را نیز نیمه شب بیان کرده اند.

^۱ وسائل الشیعة، الشیخ الحر العاملي، ج ۳، ص ۱۱۶، أبواب المواقيت، باب ۱۰، ح ۸، ط الإسلامیة.

درس خارج فقه آیت الله سیفی مازندرانی، تاریخ: ۱۴۰۳/۹/۲۴

بنابراین وقت نماز عشاء تا نیمه شب است، ولی فضیلت به این است که تا قبل از ثلث لیل خوانده شود.

اما اگر کسی اصرار کند و بگوید که این نصوص دلالت بر این دارند که وقت نماز عشاء را تحدید می کنند، در این صورت همان حرفی که در اول بیان کردیم می آید، یعنی باید نصوص طایفه اول که صریح هستند را بر این نصوص که ظهور دارند مقدم کنیم. و وقتی که دست از این ظهور بکشیم، باید آن وقت ثلث را حمل بر وقت فضیلت کنیم.

بنابراین به نظر ما وقت فضیلت نماز عشاء تا ثلث لیل است، ولی تا نصف شب نیز نماز صحیح است و قضاء نمی شود.

مراد از ثلث لیل هم این است که از غروب شرعی تا طلوع فجر صادق را حساب کنیم و ببینیم که چند ساعت است، و یک سوم آنرا به عنوان انتهای وقت فضیلت نماز عشاء حساب کنیم.

علاوه بر صحیح ذریح، موثقه ابی بصیر و موثقه ذریح را نیز در جلسه گذشته ذکر کردیم.

موثقه ابی بصیر و موثقه ذریح صریح در این هستند که ثلث را به عنوان وقت فضیلت ذکر کرده اند، چون تعبیری که در این دو روایت آمده است شبیه همان تعبیری است که در مورد مسواک زدن قبل از نمازها وارد شده است، و همانطور که آن تعبیر در مورد مسواک، دلالت بر فضیلت دارد، در اینجا هم دلالت بر فضیلت دارد.

سؤال: با این حساب، آیا به تأخیر انداختن نماز عشاء افضل است؟

جواب: همانطور که قبلاً هم گفتیم، وقت فضیلت با وقت افضل تفاوت دارد. به نظر ما افضل این است که هر نمازی در اولین فرصت و در اول وقت خوانده شود، ولی اگر در اول وقت خوانده نشد نوبت به وقت فضیلتی می رسد که در نصوص آمده است، و اگر در وقت فضیلت هم خوانده نشد، پس از وقت فضیلت تا زمانی که قضاء نشده است خوانده می شود.

نماز مغرب و عشاء پس از نیمه شب

امام راحل فرموده اند:

درس خارج فقه آیت الله سیفی مازندرانی، تاریخ: ۱۴۰۳/۹/۲۴

«و الأحوط لمن أخرهما عن نصف الليل - اضطراباً لنوم أو نسيان أو حيض أو غيرها أو عمداً - الإتيان بهما الى طلوع الفجر بقصد ما في الذمة»

۲

ایشان فرموده اند که اگر کسی به هر دلیلی نماز مغرب و عشاءش را بخواهد پس از نیمه شب انجام بدهد، احتیاط به این است که قصد ما فی الذمه کند.

به نظر ما این حرف درست نیست و باید این نماز را به قصد قضاء انجام داد، چون در بحث گذشته قول مشهور را ذکر کردیم و روایات را نیز آوردیم و قائل شدیم که وقت نماز مغرب و عشاء تا نیمه شب است، بنابراین نمازی که پس از نیمه شب خوانده شود خارج از وقت است و قضاء به حساب می آید.

نصوص مقام

خبر عبید بن زرارہ

و بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ فَضَالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَعْقُوبَ الْهَاشِمِيِّ عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: «لَا تَقُوتُ الصَّلَاةُ مَنْ أَرَادَ الصَّلَاةَ لَا تَقُوتُ صَلَاةُ النَّهَارِ حَتَّى تَغِيبَ الشَّمْسُ وَلَا صَلَاةُ اللَّيْلِ حَتَّى يَطْلُعَ الْفَجْرُ وَلَا صَلَاةُ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ».^۳

به این روایت استدلال کرده اند و گفته اند که وقت نماز عشاء تا هنگام طلوع فجر صادق ادامه دارد. بنابراین حتی اگر بعد از نیمه شب هم اقامه شود صحیح است و قضاء نیست.

اما این استدلال صحیح نیست. چرا که این روایت، اشکال سندی دارد، چون علی بن یعقوب هاشمی در سند واقع شده است.

۲ تحریر الوسيلة (دو جلدی)، الخميني، السيد روح الله، ج ۱، ص ۱۳۲.

۳ وسائل الشيعة، الشيخ الحر العاملي، ج ۳، ص ۱۱۶، أبواب المواقيت، باب ۱۰، ح ۹، ط الإسلامية.

درس خارج فقه آیت الله سیفی مازندرانی، تاریخ: ۱۴۰۳/۹/۲۴

اما از نظر متن روایت، به نظر می رسد که عبارت «لا تُفَوِّتُ» صحیح نیست و باید فعل نفی را به شکل مذکر بیاوریم، یعنی بگوییم: «لا يُفَوِّتُ الصَّلَاةَ مَنْ أَرَادَ»، که در این صورت، «من» به عنوان فاعل برای «يُفَوِّتُ» است.

معنای این عبارت این است که انسان نماز گزار باید نماز را در وقت خودش بخواند.

اما «لا تُفَوِّتُ صَلَاةَ النَّهَارِ» را باید به همین شکل بخوانیم، یعنی «صَلَاةَ النَّهَارِ» به عنوان فاعل است.

ادامه عبارت هم به همین شکل است، یعنی «و لا صَلَاةَ اللَّيْلِ» را نیز باید عطف به «صَلَاةَ النَّهَارِ» بدانیم. که در این صورت، عبارت اینگونه می شود: «و لا تُفَوِّتُ صَلَاةَ اللَّيْلِ».

شیخ طوسی فرموده که مراد از این «صَلَاةَ اللَّيْلِ»، نماز شب است و ارتباطی با نماز عشاء ندارد.

به نظر ما نیز حق با ایشان است، چون در نصوص مستفیضة صریحه آمده بود که پایان وقت نماز مغرب و عشاء، نیمه شب است. بنابراین چاره ای جز توجیه این روایت نداریم. و راه توجیه هم همین است که بگوییم این روایت در مورد نماز شب است.

به هر حال این روایت، صلاحیت استدلال برای قضاء شدن نماز عشاء پس از ثلث لیل ندارد، چون سندش ضعیف است و دلالتش نیز خدشه دارد.